

על ירידת הדורות במשנתו של ר' אריה לייב הלר

- א. הקדמתו של ר' אריה לייב הלר (1745-1812) לספרו 'קצות החושן', זכתה לפרסום רב, בשל הדגשתה את ההיבט היצירתי והחדשני שיש בלימוד תורה¹, הקדמה זו סיפקה כעין תשתית רעיונית לדרכי הלימוד החדשות מאז זמנו ועד עתה. כבר בהקדמתו הזו, ניתן לראות כי הוא מבטל את עצמו לראשונים, ולמעשה, העובדה שאדם מכוון לדברי הראשונים, היא זו שמאפשרת לו לדעת כי שאר חידושו יכולים להיות אמיתיים. (ובלשונו: "אבל מאן דאית ליה אורחיה באורייתא, דהיינו, שרואה כמה פעמים שכיון אל דברי הראשונים דאינון קשוט ואורייתא דלהון קשוט לזה ראוי לחדש כפי שכלו וכחור"). התבטלות זו אינה מיותרת או מובנת מאליה שכן ספרו של ר' אריה לייב, מציע בכמה מקומות שיטות שונות מהראשונים, ובאופן כללי, דיונו הוא דיון עצמאי². אנסה לראות כי בהקדמתו לספר 'שב שמעתתא' הוא מתעסק עם שאלת היחס בין דרך לימודו לבין הראשונים, באופן מפורט ומקורי יותר.
- ב. הספר 'שב שמעתתא' הוא חיבור שחרות של ר' אריה לייב, אלא שהוא התעכב עם הוצאתו לאור עד אחרי שפירסם את ספרו 'קצות החושן', הוא מעיד כי הספר עבר עריכה משמעותית, והוא גדל בהיקפו פי שניים. מדבריו בפתירתו, נראה, כי ההקדמה כולה נכתבה עם ההדפסה וההוצאה לאור, כך שהקדמתו זו מאוחרת יותר, ומשקפת – ככל הנראה – שלב בשל יותר בתפיסותיו ההגותיות של ר' אריה לייב. ההקדמה הינה חיבור עצמאי³ וארוך, שכולל בתוכו תפיסות הגותיות בנושאים שונים. על אף שכביכול ישנו ציר אחד שכורך את כל ההקדמה ("הן האדם היה האחד אשר בקרבנו משכן אחד כשאר ביארנו ברוב מאמרי הקדמתינו זאת"), ההקדמה עוברת מנושא לנושא, וממדרש למדרש, דומה כי בהקדמה זו מתגלה כוחו הדרשני של ר' אריה לייב⁴, ובין היתר הוא עוסק בנושא של ירידת הדורות.
- ג. ר' אריה לייב מביא את דברי הגמרא במסכת שבת (דף לא ב) 'אמר רב בשעה שמכניסין את האדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, פלפלת בחכמה'. הוא מבאר את המונח 'פלפלת בחכמה' עם ציטוט מספר 'חובת הלבבות' (שער חשבון הנפש, פרק ג', האופן החמישי) 'כי על האדם לעשות חשבון על כך שהתאחר והתעצל מלהבין את ספר תורת-האלוהים, ולא התמודד עם בעיות טכניות הקשורות בלימוד (הידמות המילולית והכתיבה) ובעיות מהותיות (עומק העניינים, וכדומה) – שהרי לא היה נוהג כן במכתב שקיבל מאת המלך'.
- מכאן מסיק ר' אריה לייב את המסקנה הבאה: 'ומזה יתעורר אדם מישראל, כמה הוא חייב להשיב על השאלה הנזכרת, פלפלת בחכמה? ולא להסתפק בפשיטות! אלא דהקדמונים ביושר שכלם האמיתיים לא היו צריכים כל כך עומקי הפלפול כאשר אנחנו פה היום. ואפילו בימי האמוראים אמרו אנן כאצבע בקירא לסברא ומכל שכן אנן יתמי דיתמי כמה אנו צריכים זמן זמנים להבין סברא אחת מקדמונינו ז"ל ולזה צריך פלפול רב'.

¹ יש כמובן מקום לניסוח מדויק של הטענה המובעת בהקדמה זו, כמו גם של משמעותה של טענה זו, אך כיוון שאין זה עיקר עיסוקנו, הסתפקתי בהתוויית קו כללית.

² ראה בהקשר זה במאמרו של ר' משה ליכטנשטיין (יזאת אחרונים אני הוא, אחרונים: מגמות וכיוונים) עמודים 160-163.

³ כלומר, הוא לא מסביר בפתחה את עבודתו בחיבור זה, או בחיבורים אחרים, או בדרך לימודו.

⁴ וספק אם אפשר לקרוא על דרשה זו את הצהרתו בפתחת 'קצות החושן' – 'ומה שנוגע אל קו הפלפול לא הבאתי על מזבח הדפוס, ומעט על דרך הפלפול בדברים הנוגעים לדינא הוא כי חידושי תורה ראוי להיות מהודר ומסולסל'.

כלומר, למרות שהוא מסיק מדברי 'חובת הלבבות'⁵ כי אין להסתפק בפשיטות, ויש לדאוג להבין את עומק העניינים הנלמדים, ברור לר' אריה לייב כי דרך הלימוד שלו (ושל דורו) שונה משל קודמיו, והוא נאלץ להסביר את הפער הזה, שכן אם ישנה חובה לפלפל בחכמה, הרי שלא ניתן להבין כיצד חמקו הראשונים מחובה זה? לשם כך, הוא משתמש עם העיקרון של ירידת הדורות, כלומר, ירידת הדורות מאפשרת לר' אריה לייב להחזיק את החבל מכל קצותיו גם יחד: ישנה חובה 'לא להסתפק בפשיטות', וחובה זו היא חובה עתיקת-יומין, אלא שמימושה משתנה מדור לדור כפונקציה של יכולת-שכלית. כך יכול ר' אריה לייב, לשמור על מעמד הראשונים מחד, ועל החובה(!) ללמוד כיום באופן אחר מזה שהראשונים למדו. אלא שר' אריה לייב זקוק לשלב נוסף, הוא מודע לכך ששיטתו מביאה להישגים ותוצאות שהראשונים לא הגיעו אליהם, וכך בפסקה הבאה הוא ינסה לשמור על התמונה של סעיף זה, בלי להדחיק ולבטל את הישגיהם של הדורות האחרונים.

ד. באות ו' הוא מביא את דברי ר' משה אלמושינו (1516-1580) בספרו ידי משה (דף קצד עמ' ב, עמ' 389 בקובץ הספר ב HebrewBooks) על הפסוק (קהלת י, א) 'זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט' כי ברגע שמוסיפים מעט מהיפוכה של תכונה מסוימת, הרי שהתכונה המקורית מתחזקת, כך האש מתחזקת אם מוסיפים לה מעט מים. וכך, אדם שיש בו מעט סכלות, הופך להיות בעל יכולת פלפול⁶, ויכולת פלפול זו – ככל הנראה – היא מלמדת כי בסופו של יום האדם החכים יותר. ר' אריה לייב בעצם חיבר את טיעונו של הר"מ לדבריו באות הקודמת וכך הוסיף להם ציר היסטורי⁷, אנו מפלפלים יותר, ומגיעים להישגים מרשימים יותר, בכלל שיש בנו יותר סכלות.

ה. לסיכום, באמצעות מבנה פשוט זה, מציג ר' אריה לייב תוצאה מרשימה למדי. הוא מצליח לחמוק מהמתח שבין 'ירידת הדורות' לבין היצירתיות התורנית המתפרצת בתקופתו בכלל ובעבודתו בפרט, הוא עושה זאת בלי להתכחש ליצירתו העצמאית⁸ והחדשנית מחד, ובלי לוותר על הסמכות והכפיפות לראשונים, ועל תמונת העולם המסורתית של 'ירידת הדורות'. ומכיוון שכך, הוא אף מגיע להישג שלישי – כיום, כולם **חייבים** ללמוד באופן הקרוב לדרך לימודו, שכן זו הדרך היחידה **בזמננו** לממש את האידיאה (פלפלת בחכמה) המסורתית של 'פלפלת בחכמה'.

⁵ השימוש של ר' אריה לייב בחובת הלבבות הוא מעניין ואולי אירוני, שכן סביר כי כוונתו של רבנו בחיי היא לא ללימוד תורה במובן שר' אריה לייב משתמש בו, כלומר, 'הוויות דאביי ורבאי', אלא כפי שהוא מסביר בהקדמתו העיסוק ביחובות הלבבות, ולא ביחובות האיברים. גם המשל שמציג רבנו בחיי נחלש משמעותית, אם הולכים בשיטתו של ר' אריה לייב, שכן מכתב מהמלך לא מטופל באופן בו ה'קצות' מטפל בדברי הגמרא והראשונים, אלא רק מנקודת מבט נורמטיבית, מה המלך מבקש ממני לעשות?

⁶ דברי הר"מ אלמושינו צריכים חידוד, שכן האש הופכת להיות אש חזקה יותר, ואילו בנמשל, הוא אינו הופך להיות חכם יותר, אלא מקבל כלי שמאפשר לו **להתגבר** על סכלותו.

⁷ בעוד שבספר קהלת ובפירושו של הר"מ אלמושינו אין משמעות לזמן ההיסטורי, התובנות הם תובנות הרלוונטיות לחברה האנושית באשר היא.

⁸ הוא אינו מנסה לתלות את דבריו בראשונים וכדומה, הוא מכיר בחדשנות של גישתו.